

SHAXS SHAKILLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOY –PSIXOLOGIK OMILLAR

Xayrullayeva Sevara Fayzullayevna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani 67-maktab psixologi

Anotatsiya: Shaxs- kishilik jamiyatida yashaydigan ,faoliyatni biror turi turi bilan shug'illanadigan ,til orqali atrofdagilar bilan normal muloqatda bo'la oladigan, ongi yuksak rivojlangan komil insondir.

Kalit so'zi: Shaxs, ijtimoiy-psixologik omil, tashqi muhit, ta'lim –tarbiya, nasliy omil ,oila, extiyoj , shaxs faolligi.

Shaxs tushunchasida odamning ijtimoiy xarakteri aks ettirilgan. Lekin shaxsning ijtimoiy muhitning passiv mahsuloti deb qarab bo'lmaydi. Shaxs ijtimoiy tajribani faol ravishda tahlil qiladi, o'zlashtiradi, o'zi uchun o'zgartiradi-bu jarayon davomida o'zi ham shaxs sifatida shakllanadi. Shaxsning faolligi o'zi hayot uchun yo'l tanlashida, bu yo'lni egallashida. Hayotda o'z mavqei va o'rnini anglashida ifodalanadi. Shaxs shakllanib borgan sayin tashqi ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy ta'sirlar ham uning ichki dunyosi, psixologiyasiga qarab turli odamlarga turlicha ta'sir qiladilar. Masalan, bir xil baho turli o'quvchilarga turlicha ta'sir qiladi. Tashqi ijtimoiy muhit ta'sirining chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga odamning o'zi yordam beradi. Ma'lumki, bolalar o'z tabiatlariga ko'ra ilk yoshlik chog'laridan boshlab, nihoyat darajada taqlidchan bo'ladilar. Bolalar katta odamlarning barcha hatti – harakatlariga bevosita taqlid qilish orqali bu hatti – harakatlarini, yaxshi – yomon fazilatlarni o'zlariga singdirib boradilar. Bolalar oilada, ko'cha – kuyda, katta odamlarning har bir harakatlarini, o'zaro munosabatlarini zimdan kuzatib turadilar. Inson shaxsining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhitning rol haqida gap borar ekan, shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, ayrim g'ayri tabiiy hodisalar inson shaxsining tarkib topishida tashqi muhit ta'sirining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini to'la tasdiqlaydi. Biz ayrim tasodifiy hollarda odam bolalarining yovvoyi hayvonlar

muhitiga tushib qolish hodisasini nazarda tutayapmiz. Hayotda bunday hodisalar juda siyrak bo'lsa ham har holda uchrab turadi. Masalan Hindistonlik doktor Sing Kalkutta yaqinidagi o'rmonzorda bo'ri bolalari bilan birga ikkita odam bolasining ham to'rt oyoqlab yugurib yurganini ko'rib qoladi. Keyin ularni poylab, qarorgohlarini topib, bolalarini olib ketadi. Ulardan biriga Amala ikkinchisiga Kamala deb nom qo'yadi. Shunarsa harakterliki, bolalar yoshlikdan bo'ri muhitiga tushub qolganliklari tufayli, fe'l – atvorlari hatti – harakatlari, jihatdan bo'rilardan farq qilmas edilar. Nutq yo'q demak taffakuri ham nihoyat darajada cheklangan edi. Juda katta qiyinchiliklar bilan qayta tarbiyalanilayotgan bo'ri muhitidagi bolalar shamollash natijasida o'lib qoladilar. Bu hodisa odamning shaxs sifatida rivojlanishi uchun eng avval insoniy muhit, ya'ni ijtimoiy muhit bo'lishi kerakligini to'la tasdiqlaydi. Shaxs va uning psixologiyasiga ta'sir etuvchi ikkinchi omil – ta'lim – tarbiyaning tizimidir. Ma'lumki, ta'lim – tarbiya inson ongini shakllantiradi, uning dunyo qarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabatini tarkib toptiradi. Agar bolalarning ruhiy taraqqiyotlari va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topishi faqat tashqi ijtimoiy muhit bilan, ta'lim – tarbiyaning o'zigagina bog'liq bo'lganda edi, unday paytda biz bir xilda sun'iy va aynan bir xil ta'lim – tarbiya sistemasini tashkil qilib, har tomondan babbaravar taraqqiy etgan va deyarli bir shaxsiy xususiyatlarga ega kishilarni yetishtirib chiqarar edik. Va holanki, bunday bo'lishi mumkin emas, shuni aytib o'tish kerakki bola shaxsining tarkib topishiga ta'lim- tarbiyaning ta'siri deganda, albatta birinchi navbatda tarbiya oiladan boshlanib, uzliksiz ta'lim muassasalarida, ya'ni bog'cha, maktab, internat, letsiy va kollejlarda beriladigan ta'lim – tarbiya rivojlanadi. Oiladagi umumiy ijtimoiy muhitdan tashqari oilada beriladigan ta'lim – tarbiyaning roli kattadir. Shaxs shakllanishida ma'naviyatining tarkib topishi va rivojlanishida oilaning o'rni ahamiyati beqiyos bo'lib, oila bilan bog'liq masalalar oilaviy hayot psixologiyasining asosiy muommolaridan xisoblanadi. Jamiyatning alohida mustaqil guruhi muayyan institut hisoblangan oila, ayni zamonda jamiyat taraqqiyoti bilan bo'g'liq xolda rivojlanib boradi. Boshqacha aytganda, oilaning ijtimoiy – psixologik xususiyatlari, mazmuni, oilaviy munosabatlarning o'ziga xosligi mavjud ijtimoiy tuzumdagi mafkuraviy, siyosiy, iqtisodiy ijtimoiy- tarixiy, madaniy shart-sharoyitlar bilan xam belgilanadi. Yuqorida aytib o'tilgan ikkita omildan tashqari uchinchi omil ham mavjud – bu nasliy hususiyatlardir. Odamga nimalar nasliy

beriladi? Odamga nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlari beriladi. Masalan tana tuzulishi sochi va ko'zlarining rangi ovozi gapirish uslublari ayrim harakatlari tug'ma berilishi mumkin. Lekin shuni hech qachon esdan chiqarmaslik kerakki, odamga hech vaqt tarbiya uning psixik xususiyatlari, ya'ni uning aqliy tomonlari bilan bog'liq bo'lgan sifatlari nasliy yo'l bilan, ya'ni tug'ma ravishda berilmaydi. Nixoyatda nodir hollarda ayrim qobiliyatlar, masalan musiqa, matematik qobiliyatlariga nasliy yo'l bilan berilishi mumkin. Shaxsning rivojlanishining harakatlanuvchi kuchlari kishining faoliyatiga o'zgarib turuvchi ehtiyojlari bilan ularni qondirishning real imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlarga aniqlanadi. Ehtiyojlarni rivojlantirish, tanlash va tarbiyalash ularni hozirgi jamiyat kishisiga xos bo'lgan ma'naviy yuksaklik darajasiga olib chiqish kishi shaxsini shakllantirishning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Individning shaxs bo'lishi yangi jamiyatni qurishning faol ishtirokchisi bo'lish kabi ehtiyoji aynan jamoda to'laqonli qondiriladi. Shaxsning shakllanishida unga maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir o'tkazish tarbiya yetakchi rol o'ynaydi. Tarbiya shaxsni rivojlantirishning jamiyat tomonidan qo'yilan maqsadlarda muvofiq tarzda yo'naltirib boradi va uyushtiradi. SHaxs taraqqiyotini xarakatlantiruvchi kuchlar muammosini xal qilishda dialektik materializm ta'limotiga asoslanish lozim. Shaxsning faolligi odamni anglangan yoki anglanmagan motivlarining murakkab sistemasi orqali faoliyatga undovchi extiyojlar yig'indisiga bog'liqdir. Biroq extiyojlarni qondirish jarayoni ichki qarama – qarshiliklarga ega bo'lgan jarayondir. Odatda extiyojlar paydo bo'lishi bilanoq qondirilmaydi. Extiyojlarni qondirish uchun moddiy vositalar, shaxsning faoliyatga ma'lum darajada tayyor bo'lishi, bilimlar, ko'nikmalar va shu kabilar zarurdir. Shaxs taraqqiyotida irsiyat va muxitning rolini to'la inkor qilib bo'lmaydi, balki xar ikkisining ham ma'lum darajada o'z o'rnini bor. Lekin shaxs taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil ta'lim – tarbiya bo'lib xisoblanadi. Xar qanday tirik organizmning faolligi extiyojlar natijasida xosil bo'ladi va ana shu extiyojlarni kondirishga karatiladi. Bu qonuniyat insoniyat olamiga ham tegishlidir. Anglangan va anglanmagan, tabiiy va madaniy, moddiy va ma'naviy, shaxsiy va shaxsiy – ijtimoiy extiyojlar kishida faollikning turli shakllarini vujudga keltiradi. hayvonning xatti – harakati hamma vaqt u yoki bu extiyojni

qondirishga bevosita yo'naltirilgan bo'ladi. Extiyoj hayvonni faollikka majbur qilish bilan birga, shu faollikning shaklini ham belgilaydi. Insonning xatti – xarakati esa butunlay boshqacha tuzilishga egadir. Rus olimi R.Nemov shaxsdagi faoliyat extiyojlarini quydagicha tasavvur qiladi. Biologik extiyojga – fiziologik (tashnalik, ochlik, uyqu), jinsiy moslashuvlar. Ijtimoiy extiyojlarga – mehnat qilish, bilish, estetik va axloqiy ma'naviy extiyojlarni tasavvur qilib ko'rsatgan. Shunday qilib, odam shaxsining jamiyatda rivojlanishida tashqi muhit tarbiya va nasliy omillar inson o'rtasidagi aloqa ta'siri ostida ro'y beradi, inson ularga faol ta'sir etadi va shu yo'l bilan hayoti va o'z tabiatini o'zgartiradi. Demak, yuqoridagi omillar tufayli shaxsning shakllanishiga uning muloqot tajribasiga, o'zini jamoada tutishi, unda o'zaro muloqatga kirishishi tengdoshlari va kattalar bilan muloqatiga ta'sir o'tkazadi. Bugungi kunda yosh avlodni jismonan sog'lom va barkamol bo'lib yetishishida shaxs shakllanishigata'sir etuvchi omillar borasida tushinchalarga ega bo'lish muhim ahamiyatga egadir. Shu bois, mustaqil davlatimizda shaxs shakllanishining mustahkam bo'lishi, uning barqarorligini ta'minlash uchun, avvalo, fuqarolar ota-onalarni tegishli bilim va tushunchalar bilan qurollantirish lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Aliyev .I.T. Pedagogika va psixologiya. Toshkent -2012
2. Davletshin .M.G, Do'smuxammedov .Sh.A, To'ychieva S.M, Mavlanov M ,
“Yosh davrlar pedagogika psixologiyasi ” T:TDPU 2004
3. E.G'oziyev “Pedagogika psixologiya asoslari ” Toshkent.1997
4. G'oziyev .E.G.Psixologiya (yosh davrlari psixologiyasi) T: O'qituvchi
1994
5. G'. Shoumarov , Z. Rasulova “Oila ensiklopediyasi ” T: 2016
6. E.G'oziyev “Pedagogika psixologiya asoslari ” Toshkent .1997